

RELIGIJSKI RAZVOJ U ADOLESCENCIJI

Armin JAŠAREVIĆ

UDK 159.9:28

DOI: <http://dx.doi.org/10.26340/muallim.v18i72.1620>

SAŽETAK: Religijski razvoj kao sastavni dio razvojne psihologije je tema koja je nedovoljno istražena i koja je u teorijskom smislu nedovoljno obrađena. Fokus istraživanja ovog rada jeste ispitivanje faza religijskog razvoja u periodu adolescencije. Metodom teorijske analize istražene su te faze i promjene koje ih prate na kognitivnom planu. Rezultati do kojih smo došli pokazuju da se religijski razvoj u adolescenciji odvija u tri faze: buđenje religijske svijesti, ispitivanje i sumnja u religijska uvjerenja i sticanje jasnog religijskog stava. U cilju relevantnijih rezultata mišljenja smo da bi se trebalo uraditi serveh analiza i ispitati da li se religijski stavovi mijenjaju s obzirom na spol i time temu staviti u širi kontekst.

Ključne riječi: religija, svijest, religijski stavovi, sumnje, uvjerenja.

Uvod

Religija je jedan od najvažnijih fenomena koji je kroz čitavu historiju privlačio interesovanje kako pojedincima tako i društvu. (Džiladžić, 1995) Posebno u posljednje vrijeme veliki broj psihologa, sociologa, filozofa antropologa bavi se ovim fenomenom što potkrepljuje stavove o religiji kao važnom segmentu ljudskog života. Tako jedan od najvažnijih historičara religije danas M. Eliade ističe da je život sa smislom moguć samo onda kada se shvati religija. (Eliade, 1990)

Imajući to u vidu, i stavove o periodu adolescencije u ljudskom životu kao periodu koji može značiti prekretnicu u životu pojedinca, ovaj rad će se fokusirati na osvjetljavanje religijskog razvoja u ovom periodu. Kao polazna tačka fokus će biti usmjeren na tri perioda adolescencije (rana, srednja i kasna), te će se paralelno tome prezentovati i trofazni religijski razvoj i promjene sa kojima se adolescent susreće. Prvi period razvoja religijske svijesti jeste karakterističan po tome što se

adolescent počinje zanimati za religiju, apstraktne vrijednosti iako nema dovoljno razvijen kognitivni sklop, no međutim ovo je jako bitan faktor razvoja zdrave ličnosti u narednom periodu. Najvažniji faktori za razvoj religijske svijesti koja se javlja u srednjoj adolescenciji su mentalna zrelost, emocionalni, društveni i kulturalni faktori. Drugi period sa kojim se adolescent susreće jeste period ispitivanja i sumnje u religijska uvjerenja te kritikovanja svega što nije logički dokazano u kojem adolescent sam pokušava riješiti novonastale probleme tražeći alternative, druge mogućnosti itd. Treći period je karakterističan po principu "stvarnosti" koji je uvertira za izgradnju filozofije života te sticanje jasnih slika o uvjerenjima i stavovima.

Teorijski dio

Ekspanzija radova na temu religioznost i adolescencija ili naprimjer duhovnost i adolescencija rezultirala je brojnom naučnom i stručnom literaturom na pomenute teme, a ovdje ćemo

spomenuti samo nekoliko njih. P.E King i W. R. Roeser su u priručniku za adolescentsku psihologiju pisali o religiji i duhovnosti u adolescentskom razvoju "*Religion and Spirituality in Adolescent Development. Handbook of Adolescent Psychology*", zatim Lisa J. Bridges i Kristin A. Moore u djelu "*Religion and Spirituality in Childhood and Adolescence*". Chris J. Boyatzis je u Međunarodnom priručniku za obrazovanje, duhovnost njegu i dobrobit "*International Handbook of Education for Spirituality, Care and Wellbeing*" napisao rad na temu "Ispitivanje religioznog i duhovnog razvoja tokom djetinjstva i adolescencije".

Autori koji su na našem podneblju doprinijeli osvjetljavanju ove problematike su: Mujo Slatina, Refik Čatić, Izet Pehlić, Anela Hasanović, Almira Isić, Izet Pajević, Mevludin Hasanović, Aid Smajić i Srđan Dušanić.

Budući da nijedan od radova nije definisao religijski razvoj kroz adolescentske faze ovaj rad predstavlja važan pokušaj doprinosa u ovoj oblasti.

Metode

Ovaj rad će pokušati utvrditi korelaciju između faza adolescencije, njihovim osobinama sa nastajanjem, razvojem i sticanjem religijskih stavova. U skladu sa ciljem ovog rada obradit će se psiho-socijalne promjene te na koji način su one uslov i faktor razvoja religijske svijesti. U izradi rada korištena je metoda teorijske analize.

Metoda teorijske analize ima mogućnost uočavanja složenog aspekta pedagoške stvarnosti zatim da iz njih izdvoji bitne karakteristike i međusobne zakonitosti razvoja odgojno-obrazovnih pojava. (Selimović i dr., 2013)

Složene faze će se raščlanjivanjem i analizom definisati, kao i njihove glavne karakteristike, što će doprinijeti boljem uočavanju, otkrivanju i izučavanju navedenih cjelina. U pripremi ovog rada korištena je stručna literatura objavljena na jezicima našeg podneblja, engleskog i turskog, doktorske i magistarske disertacije, te relevantni znanstveni radovi poput: *Ergenlik Döneminde Dini ve Ahlaki Gelişim (Moralni i religijski razvoj u adolescenciji)*, *Normalni adolescentni razvoj*, *Ergenlik Çağı Gençlerinde Dini Gelişme (Religijski razvoj kod adolescenata)* i *Izgradnja adolescentskog identiteta u današnje vrijeme*.

Religijski razvoj u adolescenciji

Poznati psiholog Hall adolescenciju definiše kao period "bure i oluje" (eng. *storm and stress period*) jer se adolescent u tom periodu susreće sa novim svijetom, na sebi uočava nove promjene njemu do tada nepoznate koje ponekad budu razlog stresa i depresije.

Zato je adolescencija period koji uključuje sve fizičke i psihičke promjene. Ovaj period je okarakterisan ličnim konfliktima konfliktima adolescenta sa samim sobom i svijetom oko sebe. Sve krize su povezane sa vlastitim nastojanjem shvatanja i odbacivanjem tradicionalnih šema. (Živković, 2007)

Kako je adolescencija periodu brzih i naglih promjena isto to važi i

za promjene kada je riječ o religijskom razvoju. (Hokeleki, 2008)

Generalno, religijski razvoj počinje zajedno sa razvojem apstraktnog mišljenja jer religija u sebi sadrži apstraktne pojmove koji se mogu shvatiti samo onda kada se dostigne određeni nivo. (Bahadir, 2007)

Poznato je da u adolescenciji pre-staje period imitacije, počinje period razvoja apstraktnog mišljenja gdje se adolescent aktivno počinje zanimati za religiju i druge apstraktne vrijednosti. Najizraženije karakteristike adolescenata u ovom periodu su ispitivanje, kritikovanje, pokušaj pomjeranja granica te napor da se svako pitanje riješi vlastitim poimanjem, što važi i za religiju i njene vrijednosti. (Armaner, 1980)

Budući da je porodica najvažniji faktor rasta i razvoja adolescenata, religijsko obrazovanje i znanje roditelja ima veliki značaj i važnost u ovom periodu. Svjesni promjena koja se dešavaju u adolescentskom svijetu roditelji moraju davati adekvatne i zadovoljavajuće odgovore, pogotovo kada je riječ o religiji, njenim vrijednostima itd, jer svaka šutnja ili nelogičan odgovor može dovesti do ozbiljnih posljedica u religijskom razvoju. (Hokeleki 2010, Jašarević, 2014)

Bahadir (2007) ističe da se religijski razvoj se sa psihološkog aspekta može promatrati u tri razdoblja; buđenje i razvoj religijske svijesti, ispitivanje i sumnja religijskih pretpostavki, sticanje jasnog religijskog stava.

Buđenje i razvoj religijske svijesti (12-14 god)

Prvi period adolescencije je vrijeme kada adolescent doživljava brze promjene od kojih su najuočljivije tjelesne i psihičke. Adolescent se u ovom periodu najviše bavi svojim fizičkim izgledom, pokušavajući prihvatiti sve tjelesne promjene sa kojim se suočava i kojima se prilagođava. Sekundarne polne karakteristike se također javljaju u ovom periodu. Pored tjelesnih promjena, značajne promjene dešavaju se i na kognitivnom polju. (Brković, 2011)

Kognitivne promjene omogućavaju da se svijet apstraktnog mišljenja shvati na jedan novi način. Kao faza normalnog procesa počinju se razvijati pretpostavke više se razmišlja o budućnosti te se na taj način otvaraju novi filozofski, politički, estetski i duhovni svjetovi. Razvoj kognitivnih sposobnosti dopušta adolescentu da razmišlja na sistematičan, logičan način a stvaranje pretpostavki i shvaćanje apstraktnih pojmova mu pomaže da bolje razumije svijet oko sebe. Adolescent u ovom periodu počinje razmišljati o značenju života, prolaznosti vremena, smrti i drugim religijskim temama. (Rudan, 2004)

Kako se apstraktno mišljenje razvija tako se javlja i interes za religiju, koju adolescent shvata kao simbolički sistem što je važan pokazatelj razumnog poimanja religije. Razvija se također i sposobnost stvaranja teorija i vrednovanja argumenata što Elkind naziva traganje za shvaćanjem. (Ćorić, 1998)

Adolescent u ovom periodu počinje tražiti psihološku autonomiju, a do toga dolazi tako što počinje dovoditi u pitanje usvojene modele i vrijednosti koji su mu usadili roditelji i sredina u kojoj se nalazi. (Živković, 2007)

Jedan od zadataka prema kojem se treba razvijati identitet adolescenta jeste i to da počinje sazrijevanje vlastite religioznosti sa kritičkom analizom prethodnog infantilnog religijskog života. (Niničević, 2009) Ovdje se misli na religijski život u djetinjstvu i tradicionalne vjerske pretpostavke. Adolescent se počinje oslanjati na vlastita iskustva, osjeća i saznanja, sopstveno nastojeći odgovoriti na ogroman broj pitanja koja se javljaju u ovom periodu a koja su vezana za prethodna religijska uvjerenje. Pojava introspekcije ujedno označava i početak formiranja religijske svijesti. (Bahadir, 2007)

Religijska svijest se izražava različitim oblicima iskustva kao što su religijske pretpostavke pojedinca, uzrok vjerovanja ili nevjerovanja pojedinca, svjesnost u izražavanju stavova, iskreno življenje (praktikovanje)

religijskih uvjerenja. (Peker, 2003: Bahadir, 2007: Jasarevic, 2014)

Kao najvažniji faktori za razvijanje religijske svijesti mogu se izdvojiti mentalna zrelost, emocionalni, društveni i kulturalni faktori. Ulaskom u adolescenciju mentalna zrelost polahko dostiže određeni nivo što je paralelno periodu Elkindove formalne operativne faze. Pored mentalne zrelosti ne treba zanemariti ni društvene faktore koji u velikoj mjeri utiču na čovjeka, tako da je adolescent pod velikim uticajem sredine u kojoj se nalazi, pa će prema tome njegova vjerska uvjerenja biti slična ili ista u društvenoj ili kulturnoj sredini u kojoj se nalazi. (Bahadir, 2007)

Emocionalni razvoj je također jedan važan proces u u razvoju ličnosti koji se dešava pod uticajem faktora sazrijevanja i socijalnog učenja. Emocije su sastavni dio svih složenih dinamičkih dispozicija ličnosti poput motiva, stavova, vrijednosnih orijentacija i interesovanja koja imaju veoma bitnu ulogu i kada je religija u pitanju.

Religija je ta koja motivise adolescenta prema vrijednostima i daje mu odgovore na novonastala pitanja poput, "vječnosti", "besmrtnosti", "griješ" itd. Uz pomoć religije adolescent dobija sigurnost pred bezbroj emocionalnih turbulencija. Opće poznata činjenica je da svaka monoteistička religija za osjećaj krivice i griješnja pojedincu nudi poruke milosti i oprosta itd. (vidi Kur'an 71:10, 2: 133-137)

Imajući u vidu da su religija i društvo dva faktora koji su, jedni bez drugog nepotpuni razvoj čiste ili jake religijske svijesti u velikoj mjeri zavisi od društva u kojem se nalazi. Nasuprot tvrdnjama mnogih teoretičara da će sekularizacija odvojiti religiju od uticaja na društveni život brojna dešavanja poput Islamske revolucije u Iranu 1979. godine pokazuju da religija utiče na društvo, a time i na društvene promjene. Religija oblikuje društvo svojim raznim postulatima čime utiče na pojedinca koji je član jednog društva koje ima već opće prihvaćeni svjetonazor i religiju koju ispoljavaju.

Geertz definiše kulturu kao historijski prenesen obrazac značenja utjelovljen u simbolima, sistem naslijeđenih koncepcija izrađenih u simboličkim oblicima pomoću kojih ljudi komuniciraju, obnavljaju i razvijaju svoje znanje o životu i stavove spram njega. (Mesić, 2007)

Dakle, kultura je naučno ljudsko ponašanje koje se prenosi na nove generacije učenjem pri čemu jezik, religija, pismo i drugi simboli imaju glavnu ulogu. Budući da se adolescent razvija i odrasta u jednom kulturnom okruženju koje ima svoje forme one će u velikoj mjeri uticati na njegov razvoj. Paralelno sa ovim kultura će u velikoj mjeri imati uticaja na razvoj religijske svijesti jer se dosta kulturnih vrijednosti podudara sa religijskim zbog toga će kultura od početka već imati uticaja na adolescenta i razvoj njegove svijesti.

Jedan od osnovnih psihosocijalnih zadataka razvoja u adolescenciji jeste i formiranje identiteta. Početak adolescencije ujedno jeste i početak potrage da se otkrije vlastita priroda. Ovaj proces uključuje evaluaciju osobina, ubjeđenja, stavova, motiva, sistema vrijednosti, stila ponašanja, ranijih ali i sadašnjih uzora, usmjerenja i želja. Identitet obuhvata i kognitivne i afektivne komponente. (Brković, 2011)

Rast prema potpuno razvijenoj spolnosti, vlastitoj ulozi i osjećaj vlastitog identiteta imaju religijske predznake. Adolescent se tek u ovom periodu može posvetiti nekoj ideologiji, izabrati i oblikovati pogled na svijet i na ličnu filozofiju prema kojoj se oblikuje život. (Čorić, 1998)

Glavni faktori razvoja identiteta (osjećaj sigurnosti, identifikacija i dr. karakteristike psihološkog razvoja) su ujedno i ključne odrednice za religijski razvoj. Prema rezultatima raznih istraživanja, višestrani efekti religije imaju bitnu ulogu u izgradnji identiteta. (Bahadir, 2007)

Početak adolescencije sa sobom nosi određene dijelove antropomorfistička religioznosti dok je molitva i dalje sredstvo za ispunjenje ciljeva. Koncept Boga u prvom periodu

adolescencije zavisi od kulturnog i religioznog ambijenta u kojem se adolescent nalazi. Adolescent se često osamljuje, što je želja afektivnog angažmana, jer ima potrebu za bićem kojem će se povjeriti. Neki psiholozi razlikuju odnos prema Bogu s obzirom na spol. Muškarci Boga više vide kao "Boga pravde", dok je za žene Bog "Bog ljubavi". (Živković, 2007)

Ukratko rečeno, početak adolescencije nosi veliku važnost za razvoj na svakom polju pa tako i na religijskom. Buđenje i razvoj religijske svijesti javljaju se u ranoj adolescenciji, kada adolescent iz djetinjstva polahko prelazi u period zrelosti, gdje se susreće sa raznim promjenama koje u velikoj mjeri utiču na njegovo psihosocijalno zdravlje.

Ispitivanje i sumnja u religijska uvjerenja (14-18)

Dok je glavni zadatak početka adolescencije prilagođavanje na velike tjelesne promjene koje dosta utiču na porodične i društvene odnose, period srednje adolescencije ima zadatak da se adolescent čvrsto ukorijeni među vršnjake, školu i specifična društvena okruženja. (Rudan, 2004) Intelektualne vještine se nastavljaju razvijati u ovom periodu što omogućava adolescentu da u identifikiranju i izboru ciljeva ima veći kapacitet.

Naročito na kraju 13. i početkom 14 godine adolescent počinje shvatati kako životnu tako i religijsku raznolikost. Adolescent počinje da vrši socijalna poređenja, te otkriva sličnosti i razlike koje često poredi sa vlastitim životom i porodicom. Uticajem porodice i društvenog okruženja intelektualni razvoj napreduje tako da su mentalni procesi poput poređenja, analize i kritike još više uočljiviji. (Bahadir, 2007)

Kako je izgrađivanje nezavisnosti jedna od bitnijih zadataka ovog perioda, tako adolescent u ovom periodu razvija kritički odnos prema shvatanjima iz prethodnog života koja bivaju filtrirana. Sve što nije logično i utemeljeno na realnim dokazima postaje predmet kritike i nepovjerenja. Međutim, sve ovo je jedan pokazatelj

zdravog, mentalnog razvoja kroz koji svaki adolescent prolazi. (Jasarević, 2014)

Sumnje u religijska uvjerenja nisu procesi koji nastaju jednostavno. Pored psiho- socijalnih faktora, nedostataka u objašnjavanju određenih religijskih shvatanja, konceptualnih konfuzija, te pogrešnih usmjeravanja postoje i drugi razlozi određenih religijskih devijacija. Pored spomenutih faktora ne treba zaboraviti niti nedostatke određenih religijskih učenja u djetinjstvu, pogrešna mišljenja, negativne uticaje porodice i društvene okoline. (Ozbydar, 1990: Bahadir, 2007: Hokelekli, 2010)

Nedostatak odgovora na pojedina pitanja zatim pogrešna mišljenja o određenim temama i stavovima i slab religijski temelj porodice može biti presudni faktor religijskih devijacija. (Armaner, 1980: Peker, 2003)

Kada adolescent ne pronađe zadovoljavajući odgovor u porodici, on počinje tražiti alternativu i često se susreće sa mnogim opasnostima koja mogu biti presudna u njegovim religijskim opredjeljenjima. Naravno ukoliko se na sve spomenute faktore odgovori racionalnim putem to može biti važan faktor približavanja religiji.

Proces "religijskog filtera" koji je u ovom periodu dominantan je veoma stresan period za adolescenta jer u određenom smislu on kritikuje egzistenciju. (Jersild, 1974)

Međutim, ovo je obavezan proces kroz koji prolazi adolescent da bi izgradio zdravu filozofiju vlastitog života. Sve ove konfuzije, oluje i bure najavljuju dolazak stabilnog perioda tako da je ovaj period sumnje u religijska uvjerenja treba iskoristiti u pozitivnom smislu kako bi jedan adolescent stasao u zdravu i izgrađenu ličnost. (Bahadir 2007: Jašarević, 2014)

U drugom periodu ovog periodu religioznost postaje problematična. To je rezultat želje kritikovanja svih nametnutih vrijednosti od strane drugih a kao rezultat tih promjena adolescent ima želju da individualizira religioznost. Allport je već davne 1950. godine govorio o "religioznoj

krizi" između četrnaeste i šesnaeste godine života koja ima tri elementa: religioznu sumnju, odbacivanje Boga i napuštanje vjere. (Živković, 2007)

Hokelekli (2010) na sljedeći način definiše glavne faktore religijske sumnje:

- izražen osjećaj nezavisnosti, razvoj buntovne tendencije i slabo povjerenje u odrasle
- jaka potreba za upotpunjenjem fizičkih potreba; pojava osjećaja krivice, veliki sukob egoističnih želja i religijsko moralnih pravila
- besmislenost života, jak osjećaj iracionalnosti
- neuspješna religijska socijalizacija zbog nepotpunog religijskog obrazovanja
- sukob i antagonizmi između religijskih uvjerenja, svakodnevnog života i naučnih teorija
- pogrešni stavovi i ponašanja vjerskih službenika
- nedostatak znanja i uputstava o religijskim temama

Opadanje interesa za religioznost događa se kada adolescent počne uočavati suprotnost između religiozne prakse i onoga što vjernici ili vjerski službenici rade. Kod adolescenta koji nisu imali najbolji odnos sa roditeljima može doći i do odbacivanja Boga i religije kao simbola autoriteta i "vjere roditelja". (Živković, 2007)

Sticanje jasnih religijskih uvjerenja (19-22)

Kasna adolescencija počinje krajem 18. i početkom 19 godine, a najvažniji zadaci ove dobi su konsolidacija identiteta, profesionalni razvoj i izbor zanimanja, kao i razvijanje kapaciteta za intimnost u odnosima. (Jašarević, 2014)

U ovom periodu izražene su akademske i umjetničke sklonosti, želja za boljim društvenim vezama i pripadnost određenoj zajednici. Razvoj identiteta u adolescenciji Erikson je obradio kroz psihosocijalne teorije koje imaju određene zadaće i borbe. Svaki period temelji se na prethodnom a predstavlja važan korak za

sljedećim. Iako se dešavaju povremene krize u ovom periodu adolescent može uspješno prevazići što je dokaz da je spoznao i prihvatio vlastiti identitet. (Bahadir, 2007)

Princip stvarnosti postaje uočljiviji što je važan pokazatelj kognitivnog razvoja. Kako princip stvarnosti sve više prednjači tako se i sva uvjerenja, stavovi kristalizuju te adolescent ima jasnu sliku o vlastitim uvjerenjima što predstavlja važan dio kognitivnog razvoja u ovom periodu. "Ego sinteza" je ključ razvoja kasne adolescencije, koju Erikson vidi kao najvažniji uspjeh. (Rudan, 2004)

Novorazvijeni religijski stavovi kao i religijski stavovi koji su stečeni prije ovog doba u velikom dijelu su nestabilni i turbulentni, što je rezultat kognitivnih i fizičkih promjena u razvoju. Novonastale promjene su proces koji je jedinstven i identičan samo za ovaj period. Kada je riječ o religijskom razvoju glavna i presudna determinanta u metodičkom smislu jeste kvaliteta religijskog obrazovanja koje se stiče u djetinjstvu. (Bahadir, 2007)

Izrastajući polako u odraslu osobu, naročito u dvadesetim kao što je slučaj sa ostalim stavovima tako i religijski ulaze u stabilan period; ličnost je u velikoj mjeri izgrađena kao što je kreirana filozofija života. (Armaner, 1980: Bahadir, 2007, Hokelekli, 2008)

U ovom periodu osjećaj krivice i griješnosti koji su praćeni sumnjama polahko gube svoju moć. Nakon perioda gdje veliki uticaj na stavove imaju porodica, sredina, prijatelji adolescent dolazi na raskršnicu utemeljenja određenih religijskih stavova te kao opći trend riješenje ili utemeljenje za određene stavove prvo traži od najbližih prijatelja. Probleme, ideje ili stavove djeli sa bliskim članovima porodice ili drugim članovima koje voli i poštuje, postavlja pitanja o problemu kojeg sam ne može prevazići, ulazi u rasprave i ima potrebnu za dodatnim objašnjenjima. Sve ovo je strategija selekcije u upotrebi pri postavljanju ciljeva i promjene ciljeva. (Yavuz, 1983: Peker, 2003)

Pri tome se vrši alternativno usmjeravanje energije i posvećenosti

ciljevima koji su izabrani kao prioritet, a kod većeg broja ciljeva uočava se fokus na najznačajniji. (Brković, 2011)

Dakle, rezultati su alternative, čime se pruža mogućnost da adolescent bira logično mišljenje koje je i ujedno najrazvijeniji tip mišljenja u adolescenciji kada on analizom i sintezom bira mišljenje potkrijepljeno tvrdnjom.

Sticanje jasnog religijskog stava je dug period koji je u velikoj zavisnosti od drugih faktora gdje se najviše

ističu emocionalni i mentalni faktori. Ali kada se uspostavi ravnoteža između religijskih stavova u djetinjstvu i adolescenciji, religijski stavovi mogu imati važnu ulogu nad ostalim stavovima. Adolescent je u stalnom razvoju, pa je prema tome nemoguće da ostane na religijskim uvjerenjima iz djetinjstva. (Bahadir, 2007)

Adolescent čiji su religijski stavovi razvijani u pozitivnim uslovima ima potpunu ličnost, religiju gleda kao neizbježni faktor u svom životu,

te je tolerantan prema drugim religijama, svjetonazorima i različitim mišljenjima. U skladu sa vlastitim religijskim uvjerenjima spreman je na suživot poštujući osnovna ljudska prava i demokratiju.

Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Kratak pregled stavova o religijskom razvoju

Tabela 1: *Buđenje i razvoj religijske svijesti*

	Razvoj apstraktnog mišljenja kao pokazatelj buđenja religijske svijesti
Čorić (1998)	Razvojem apstraktnog mišljenja počinje interes za religiju.
Rudan (2004)	Kognitivne promjene su uslov za formiranje apstraktnog mišljenja.
Bahadir (2007)	Religijski razvoj nastaje sa razvojem apstraktnog mišljenja. Vlastitim nastojanjem i kritikom tradicionalnih uvjerenja počinje proces potrage za odgovorima.
Živković (2007)	Početak adolescencije sadrži određene djelove antropomorfične religioznosti.
Niničević (2009)	Kritička analiza prethodnog infatilnog religijskog života.

Kada je riječ o prvoj fazi religijskog razvoja Čorić (1998), Rudan (2004) i Bahadir (2007) ističu da je razvoj apstraktnog mišljenja neophodan faktor buđenja religijske svijesti. Dakle sve dok se ne dese promjene na kognitivnom nivou,

među kojima se najviše ističe razvoj apstraktnog mišljenja adolescent ne može samostalno početi razmišljati o religiji, njenim vrijednostima i konkretno o svim apstraktnim pojavama koje postaju dominantne u ovom periodu. Kritikovanje

prethodnih religijskih uvjerenja jedan je od specifičnih promjena koje se dešavaju u ovom periodu ističe Bahadir (2007), a Niničević (2007) uz to još i naglašava da je to važan korak ka sazrijevanju vlastite religioznosti.

Tabela 2: *ispitivanje i sumnja u religijska uvjerenja*

	Kritičko razmišljanje kao faza ispitivanja i sumnje u religijska uvjerenja
Bahadir (2007)	Mentalni proces poput poređenja, analize i kritike je rezultat intelektualnog razvoja.
Živković (2007)	Suprotnost religije i prakse je razlog opadanja interesa. Negativna veza sa roditeljima može uzrokovati odbacivanje religije. Individualiziranje religioznosti je rezultat kritikovanja.
Bahadir (2007), Hokelekli (2010)	Nastanak sumnji je jako specifičan process koji je nastaje mnoštvom (psiho-socijalnih) faktora.

Drugi period adolescencije je najturbulentiji što se također odnosi i kada je riječ o religijskom razvoju. Živković (2007) posebno stavlja akcent na odnose adolescenta sa roditeljima, koji je od važnosti, jer se može desiti da adolescent odbaci religiju, što može značiti javljanje ateističkih stavova. Bahadir (2007)

ističe da je proces kritike, analize i poređenja rezultat mentalnog razvoja jer adolescent tada religiju počinje percipirati vlastitim razmišljanjima. Za razliku od Živkovića (2007) koja akcent stavlja na odnose s roditeljima, koji mogu biti razlog formiranja negativnog odnosa prema religiji, Bahadir (2007) i

Hokelekli (2007) ističu da su psiho-socijalni faktori razlog nastajanja religijskih sumnji. Naglašavajući da u ovom periodu religioznosti postaje problematična Živković (2007) kaže da je to rezultat kritikovanja svih nametnutnih vrijednosti, a adolescent nastoji ponasob shvatiti religiju, po svojim kriterijima.

Tabela 3: sticanje jasnih religijskih stavova

	Princip stvarnosti kao faktor za sticanja religijskih stavova
Peker (2003) i Yavuz (2003)	Vanjski faktori tj društvena sredina je u velikoj mjeri presudna prilikom ispitivanja i kod sticanja kako religijski tako i općih stavova.
Rudan (2004)	Princip stvarnosti se reflektuje na sva polja što je važan dio kognitivnog razvoja.
Bahadır (2007)	Sticanje jasnih religijskih stavova u velikoj mjeri zavisi od drugih faktora među kojima prednjače emocionalni i mentalni.

Sticanje jasnih religijskih uvjerenja se javlja na kraju adolescentnog perioda kada kako Rudan (2004) navodi princip stvarnosti reflektuje na sva polja. Naime, tada osoba ima mogućnost spoznaje stvari onakve kakve jesu, te samostalno donositi sudove i zaključke. Peker (2003) i Yavuz (2003) ističu kako je društvena sredina dominantna u formiranju svih stavova pa tako i religijskih. Pojedinaac u ovom periodu prvo traži odgovore kod najbližih, a onda u društvu u kojem je prihvaćen. Naravno sva ta mišljenja se prvo analiziraju, nakon čega on bira najlogičnije koje je potkrijepljeno tvrdnjom. Za razliku od Pekera i Yavuz koji u fokus stavljaju samo društvene faktore, Bahadır (2007) ističe da je sticanje jasnog religijskog stava najviše u zavisnosti od emocionalnih i mentalnih faktora.

Naravno treba istaći i to oni u svojim radovima stavljajući fokus na jedne faktore ne zanemaruju druge,

nego su svoj istraživanja fokusirali na određene faktore te su na osnovu tih rezultata davali ovakve teorije.

Zaključak

Adolescencija kao period bure i oluje podrazumjeva kako fizički tako i psihički kao i društveni razvoj. Religijski razvoj je, bez sumnje normalni pokazatelj razvoja zdrave i čvrste ličnosti. Ovaj period počinje sa prvim koracima adolescencije kada se počinje javljati svijest i interesovanje o religiji. Zahvaljujući mentalnom sklopu koji se razvija adolescent počinje razmišljati o apstraktnim pojmovima a ujedno i o religiji. Nakon perioda buđenja religijske svijesti adolescent počinje preispitivati određena religijska načela, tradicionalna uvjerenja, egzistencijalna pitanja itd. Kao što je već naglašeno ovo je normalan proces razvoja ličnosti jer svaki pojedinac teži za shvatanjem i traženjem logičnih odgovora vezano za pitanja

koja ga okružuju. Pogrešna učenja, shvatanja u ovom periodu mogu se negativno reflektovati što može naknadno prouzrokovati pojavu ateističkog stava kod adolescenta.

Uloga roditelja, religijskih predstavnika i društvene sredine igra ključnu ulogu u ovom periodu jer ukoliko spomenuti faktori budu imali jak temelj te davali potpune i ispravne odgovore adolescent će ići ka zdravom putu religijskog razvoja i jake ličnosti. Ulazak u zadnji period adolescencije jeste period kada adolescent stiče jasnu sliku o filozofiji života, o svim uvjerenjima općenito. Adolescent koji je dobio ispravne i potpune odgovore stiče jasan religijski stav i religiju gleda kao neizostavni segment svoga života. Sa druge strane, ukoliko adolescent dobije pogrešne i nepotpune odgovore, to može rezultirati pojavom ateističkog stava koje će biti prisutan skoro cijeli život. Spomenuti stavovi reflektovati će se na svaki segment života tog pojedinca.

Literatura

- Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisi*. Ankara: Ayyildiz Matb.
- Bahadır, A. (2007). *Ergenlik Döneminde Dini ve Ahlaki Gelişim*. Konya: Ribat Dergisi.
- Brković, A. (2011). *Razvojna psihologija*. Čačak: Svetlost.
- Čorić, S. S. (1998). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Sklap.
- Diladi, O. (1995). *Günümüz Dünyası Dinleri*. Ankara: D.I. B Yay.
- Eliade, M. (1990). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu* (preveo Mehmet Aydın) Ankara: THK Basimevi.
- Gruber, A. (1979). *Ergenlik Çağı Gençlerinde Dini Gelişme*. (preveo H. Hökelekli). Ankara: Hareket Dergisi.
- Hokelekli, H. (2010). *Din Psikolojisine Giriş*. Istanbul: DEM Yay.
- Hokelekli, H. (2008). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yay.
- Jašarević, A. (2014). *Bosnali Gençlerde Din Ve Mutluluk İlişkisi Üzerine Araştırma*. Bursa: U.U. S. B. E, Bursa
- Jersild, A., T. (1974). *Gençlik Psikolojisi*. (preveo. I. N. Ozgur) Istanbul: Gun Matb., II Baski.
- Mesić, M. (2007). *Pojam kulture o raspravama o multikulturalizmu*, Zagreb: Nova Croatica.
- Niničević, M. (2009). *Izgradnja adolescentnog identiteta u današnje vrijeme*. Zadar: Odgojne znanosti vol. 11, br. 1.
- Ozbydar, B. (1990). *Din ve Tanrı inancinin gelişmesi üzerine bir araştırma*, Istanbul: I. U. T. P. E.
- Peker, H. (2003). *Din Psikolojisi*. Istanbul: Camlica Yay.

Rudan, V. (2004). *Normalni adolescentni razvoj*. Zagreb: Specializirani medicinski dvomjesečnik, br. 52.
 Selimović H., Rodić N., Selimović N. (2013). *Metodologija istraživanja*.

Travnik: Univerzitet u Travniku, Edukacijski fakultet.
 Živković, I. (2007). *Koncept Boga i religioznosti kod djece i adolescentata u istraživanjima Piagetovog, Kohlbergovog*

i postpiagetovog kognitivnog pravca. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Yavuz, K (1983). *Cocukta dini duygu ve dusuncenin gelismesi*, Ankara: D.I.B Yay.

الموجز

النمو الديني في مرحلة المراهقة

أرمين يشاريفيتش

يمثل التطور الديني باعتباره أحد مكونات علم النفس التنموي، موضوعاً لم يحظ بما يكفي من البحث، ولم تتم معالجته النظرية بالصورة الكافية. ويركز البحث في العمل على استكشاف مراحل النمو الديني في مرحلة المراهقة، حيث تم بطريقة التحليل النظري استكشاف تلك المراحل وما يرافقها من تغيرات على الصعيد المعرفي. وتشير النتائج التي توصلنا إليها إلى أن النمو الديني في مرحلة المراهقة يمر عبر ثلاث مراحل هي: صحوة الوعي الديني، والاستكشاف المعتقدات الدينية والشك بها، واكتساب الموقف الديني الواضح. وحتى يتم التوصل إلى نتائج ذات مرجعية أكثر، فإننا نرى ضرورة إجراء تحليل استطلاعي واختبار فيما إذا كانت المواقف والآراء الدينية تتغير بالنظر إلى الجنس، وبذلك يتم وضع هذا الموضوع في سياق أوسع.

الكلمات الرئيسية: الدين، الوعي، الآراء الدينية، الشكوك، المعتقدات.

Summary

RELIGIOUS DEVELOPMENT IN ADOLESCENCE

Armin Jašarević

Religious development as a part of development psychology is one of the topics that are not given a due significance regarding the number of research works that deal with this topic and its theory. This article is focused upon the relevant phases of religious development in the period of adolescence. These phases and the changes on the cognitive plane, that are involved therein, were considered through the method of theoretical analysis. Results of that research indicate that religious development in the period of adolescence appears in three phases: evolving of the religious awareness, questioning and doubt of known religious convictions and attaining a clear attitude towards religion. In order to reach more relevant results that could tell us whether or not religious attitudes vary regarding the gender differences we are of the opinion that a survey analysis should be carried out. We believe this would place a topic in a broader context.

Key word: religion, awareness, religious attitudes, doubt, conviction